

Ανάλυση Πολιτικού Λόγου

Ενότητα 11η: Ο λόγος του λαϊκισμού

Γιάννης Σταυρακάκης, Καθηγητής
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

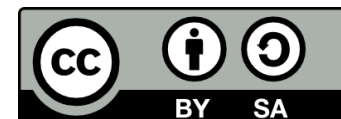

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

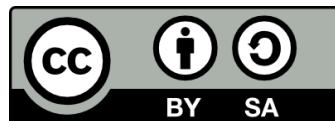

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Περιεχόμενα ενότητας

1. Η αμφισημία του λαϊκισμού.
2. Η θεωρία του Λακλάου για το λαϊκισμό.
  - I. Το υποκείμενο «λαός».
  - II. Η λογική της ισοδυναμίας.
3. Η ύστερη θεωρία του Λακλάου και τα όρια του λόγου.

Σκοποί ενότητας

- Να αποσαφηνιστεί η έννοια του λαϊκισμού.
- Να ελεγχθεί η δυνατότητα των θεωριών λόγου να προσφέρουν αναλυτικούς προσανατολισμούς και εργαλεία μέσα από την εξέταση ενός συγκεκριμένου παραδείγματος.

Τι είναι ο «λαϊκισμός»;

- Ο λαϊκισμός είναι μία έννοια που χρησιμοποιείται για να περιγράψει εντελώς διαφορετικά φαινόμενα. Σε θεωρητικό επίπεδο έχει τονιστεί η ουσιώδης αμφισβητησιμότητα της έννοιας, τα χάσματα ανάμεσα στις διαφορετικές προσεγγίσεις του λαϊκισμού και οι δυσκολίες στην επεξεργασία ενός κοινά αποδεκτού και λειτουργικού ορισμού του.
- Η Κάνοβαν [Margaret Canovan] επισημαίνει ότι παρά την συχνή χρήση του, ο όρος «παραμένει ιδιαίτερα ασαφής και αναφέρεται, εντός διαφορετικών πλαισίων, σε μια ποικιλία φαινομένων που ξαφνιάζει» (Canovan, 1981: 3). Θα μπορούσε «να αμφισβητηθεί ακόμα και το αν σημαίνει οτιδήποτε» (Canovan, 1981: 5).
- Ο Λακλάου [Ernesto Laclau] επίσης περιγράφει την έννοια ως πολυχρησιμοποιημένη, αλλά απροσδιόριστη: «Λίγοι όροι έχουν χρησιμοποιηθεί τόσο πλατιά στην σύγχρονη πολιτική ανάλυση, αν και λίγοι έχουν οριστεί με λιγότερη ακρίβεια» (Laclau 1983α: 162).

Αναζήτηση ενός «ορισμού»

- «Αν σκάψουμε αρκετά βαθιά, μπορούμε να βρούμε κάποιον κεντρικό πυρήνα, μια εσωτερική ουσία;» (Canovan, 1981: 3). Η ίδια απαντά αρνητικά: είναι αδύνατον «να βρούμε μια μοναδική ουσία πίσω από όλες τις καθιερωμένες χρήσεις του όρου» (Canovan, 1981: 7).
- Στη θεωρία του λαϊκισμού, που εισήγαγε ο Λακλάου στα πρώιμα κείμενά του, υπάρχει μια διαφορετική προσέγγιση: δεν αναζητείται κάποια κοινή «ουσία», αλλά δίνεται έμφαση στον μορφικό/τυπικό χαρακτήρα των λόγων που χαρακτηρίζονται λαϊκιστικοί. Εξετάζεται αρχικά η δόμηση των λόγων αυτών (με τον λαό σαν κεντρικό σημαίνον, σαν «κομβικό σημείο») και η ανίχνευση τροπισμών του λόγου με τους οποίους είναι δυνατόν να συνδέεται ο λαϊκισμός.

Ρηματική θεωρία του λαϊκισμού

- Ο λαϊκισμός προσεγγίζεται από τον Λακλάου ως μορφή λόγου [discourse].
- Σεβόμενη την συμβολική πραγματικότητα των πολιτικών ανταγωνισμών, η ρηματική θεωρία του λαϊκισμού δεν ψάχνει να «ορίσει» αξιωματικά τον λαϊκισμό (τουλάχιστον όχι με έναν ουσιοκρατικό, αναγωγικό τρόπο), αλλά μάλλον να μελετήσει πολιτικά κινήματα που έχουν ήδη αυτοπροσδιοριστεί ως λαϊκιστικά μέσα από την κοινή τους αναφορά στον «λαό» (Westlind, 1996: 60).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κριτήρια: Η πρόταση της θεωρίας του λόγου

1^ο κριτήριο: Το υποκείμενο «λαός»

- Καταρχάς, η θεωρία του λόγου υποστηρίζει ότι οφείλει κανείς να λαμβάνει υπόψη το πολιτικό υποκείμενο που εγκαλεί και στο οποίο απευθύνεται ένας δεδομένος πολιτικός λόγος: είναι το έθνος, το κομβικό σημείο του εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας; Μήπως είναι μια συγκεκριμένη τάξη ή άλλο τμήμα του πληθυσμού; Ή πρόκειται για τον «λαό»; Σύμφωνα με τον Laclau, «παρά τις ποικίλες χρήσεις του όρου, συναντάμε σ' όλες τους την κοινή αναφορά σε μια αναλογική βάση που είναι ο λαός [...] είναι αναμφισβήτητο ότι η αναφορά στο 'λαό' παίζει ένα κεντρικό ρόλο στο λαϊκισμό» (Laclau, 1983α: 186-7).
- Επομένως, αν υπάρχει λαϊκισμός ως διακριτή νοηματική μορφή, τότε θα πρέπει να αντιστοιχεί σε όλους εκείνους τους λόγους στους οποίους ο «λαός» λειτουργεί ως κομβικό σημείο, λόγους που περιλαμβάνουν το «λαό» στην ομάδα των κυρίων σημαίνοντων τους.
- Αν, ωστόσο, η δομική θέση του «λαού» ήταν αρκετή για να ορίσουμε τον λαϊκισμό, τότε σχεδόν όλοι οι πολιτικοί λόγοι στη νεωτερικότητα θα ανήκαν μάλλον στην λαϊκιστική πολιτική οικογένεια. Πρόκειται λοιπόν για αναγκαία αλλά όχι και για ικανή συνθήκη προκειμένου να αποδοθεί σε έναν λόγο η λαϊκιστική ετικέτα.

2^ο κριτήριο: Η διχοτόμηση

- Απαιτείται λοιπόν η εισαγωγή ενός δεύτερου κριτηρίου για την οριοθέτηση του λαϊκισμού. Ο Λακλάου επισημαίνει: «δεν είναι η απλή παρουσία λαϊκοδημοκρατικών εγκλήσεων σε έναν λόγο που τον κάνει λαϊκιστικό... [η] θέση μας είναι ότι ο λαϊκισμός συνίσταται στην ανασύνθεση των λαϊκο-δημοκρατικών εγκλήσεων ως πλέγμα αντιθετικό προς την κυρίαρχη ιδεολογία» (Laclau, 1983α: 194).
- Έτσι, το δεύτερο στοιχείο που χαρακτηρίζει τους λόγους του λαϊκισμού, κατά τον Λακλάου, είναι ο ανταγωνιστικός τους χαρακτήρας, ο «αντιελιτισμός» τους, μια διχοτομική δηλαδή θεώρηση του κοινωνικού πεδίου που αντιπαραθέτει τις «ελίτ» στο «λαό»: «ο λαϊκισμός αρχίζει στο σημείο όπου τα λαϊκο-δημοκρατικά στοιχεία παρουσιάζονται ως μια ανταγωνιστική επιλογή εναντίον της ιδεολογίας του άρχοντος συγκροτήματος» (Laclau, 1983α: 195). Επομένως, «για να υπάρξει μια λαϊκή θέση, είναι ανάγκη ένας λόγος να διχοτομεί την κοινωνία μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων, δηλαδή το σύστημα ισοδυναμιών να αρθρώνει την κοινωνία στο σύνολο της γύρω από έναν θεμελιώδη ανταγωνισμό» (Laclau, 1983β: 232).

Διαφορά και ισοδυναμία

Υπάρχουν δύο αντιθετικές λογικές οργάνωσης του λόγου: η διαφορά και η ισοδυναμία.

1. Η λογική της διαφοράς, κυριαρχεί σε λόγους που τονίζουν το στοιχείο της περιεκτικότητας: την συνεχή συνάρθρωση όλο και περισσότερων στοιχείων (πολιτικών αιτημάτων, ιδεολογικών αρχών, κλπ.) που εντάσσονται σε μια σχέση συνδυαστική. Οι λόγοι που δομούνται με βάση αυτή τη λογική προτάσσουν την ενσωμάτωση: στοχεύουν στην αντικατάσταση του ανταγωνισμού από την ενότητα. Βασίζονται «στη συνάρθρωση ενός όλο και συνθετότερου συστήματος διαφορών [...] όπως ο λόγος του Βίσμαρκ και της συντηρητικής πρωσικής επανάστασης. Είναι αυτός ο δεύτερος τύπος λόγου που δεσπόζει στην Ευρώπη τα τελευταία εκατό χρόνια» (Laclau, 1983β: 233).

Διαφορά και ισοδυναμία (2)

2. Η δεύτερη λογική, η λογική της ισοδυναμίας, μειώνει τον αριθμό των διαφορετικών θέσεων που είναι δυνατόν να συνδυαστούν σε έναν λόγο, οδηγώντας σε μια παρατακτική διαίρεση του πολιτικού πεδίου που απλοποιεί τους πολιτικούς αγώνες, σε έναν ανταγωνισμό ανάμεσα σε «εμάς» και «αυτούς», στο καλό και το κακό (Laclau και Mouffe, 1985: 130).

Ο λαϊκισμός ορίζεται από τη λογική της απλοποίησης και διχοτόμησης του κοινωνικού και πολιτικού πεδίου. Βασίζεται «στην επέκταση του συστήματος των ισοδυναμιών – όπως για παράδειγμα ο λόγος της [...] γιακωβινικής παράδοσης στη Γαλλία» (Laclau, 1983β: 233).

Μια αναγκαία διευκρίνιση

- Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι, για τον Λακλάου, ο λαϊκισμός δεν έχει απαραίτητα το αρνητικό πρόσημο που συνήθως υπονοείται στη χρήση του όρου στο δημόσιο λόγο, ειδικά τα τελευταία χρόνια.
- Οι λόγοι της εξουσίας και ιδιαίτερα ο σύγχρονος τεχνοκρατικός λόγος που βασίζεται στη λογική της διαφοράς είναι για τον Λακλάου κατεξοχήν α-πολιτικός και παράγει σαν αντίβαρο λόγους που βασίζονται στη λογική της ισοδυναμίας.
- Για τον Λακλάου, το επίδικο ζήτημα είναι αν ο λαϊκιστικός λόγος εκφέρεται με δημοκρατικό, ριζοσπαστικό πρόσημο και όχι συντηρητικό, όπως ο ακροδεξιός λαϊκισμός που ευδοκimeί τα τελευταία χρόνια σε πολλές χώρες της ΕΕ, εν μέρει σαν αντίβαρο στον «ουδέτερο», τεχνοκρατικό λόγο των Βρυξελλών.

Το ύστερο έργο του Λακλάου

- Στο ύστερο έργο του, ο Λακλάου εκθέτει μια εναργέστερη ανάπτυξη της λογικής της ισοδυναμίας ως κεντρικής συνιστώσας κάθε λαϊκιστικού λόγου. Ωστόσο, παρασύρεται σε μια σχετική συρρίκνωση των κριτηρίων που ο ίδιος θέτει στο προγενέστερο έργο του. Η κεντρική αναφορά στο σημαίνον «λαός» αντικαθίσταται από την παραγωγή κενών σημαιόντων γενικά.
- Έτσι, όλες οι πολιτικές συναρθρώσεις που αντιπαρατίθενται σε κυρίαρχα ηγεμονικά μπλοκ, που αντιστέκονται στην αντι-πολιτική λογική της διαχείρισης, χαρακτηρίζονται δυνητικά ως λαϊκιστικές. Ένας λαϊκιστικός τρόπος συνάρθρωσης του λόγου εμφανίζεται όταν το θεσμικό/διαχειριστικό σύστημα – μια τάξη που θεμελιώνεται στη λογική της διαφοράς – αποτυγχάνει να ενσωματώσει μια ποικιλία κοινωνικών αιτημάτων, τα οποία έτσι μετασχηματίζονται σε μια αλυσίδα ισοδυναμιών, οδηγώντας στην λαϊκιστική ρήξη: «Οι λαϊκοί λόγοι ισοδυναμίας διαιρούν, κατ' αυτόν τον τρόπο, το κοινωνικό σε δύο στρατόπεδα: την εξουσία και τους μη προνομιούχους [the underdog]» (Laclau, 2010: 73).

Λαϊκισμός χωρίς «λαό»;

- Τέτοιες αλυσίδες ισοδυναμιών είναι δυνατόν να συναρθρώνονται γύρω από δυνητικά οποιοδήποτε σημαίνουν το οποίο επιτυγχάνει να ηγεμονεύσει σε ένα ανταγωνιστικό πεδίο. Συνεπάγεται ότι «το να αναρωτιόμαστε αν ένα κίνημα είναι ή δεν είναι λαϊκιστικό σημαίνει, στην πραγματικότητα, ότι ξεκινάμε από το λάθος ερώτημα. Το ερώτημα που θα έπρεπε να ρωτάμε είναι, αντιθέτως, το ακόλουθο: σε ποιο βαθμό είναι ένα κίνημα λαϊκιστικό;» (Laclau, 2004: 11).
- Η απάντηση είναι ξεκάθαρη: «Ένα κίνημα ή μια ιδεολογία – ή, για να τα υπαγάγουμε υπό το κοινό τους γένος, ένας λόγος [discourse] – θα είναι περισσότερο ή λιγότερο λαϊκιστικός ανάλογα με τον βαθμό στον οποίο τα περιεχόμενα του συναρθρώνονται στη βάση λογικών ισοδυναμίας» (Laclau, 2004: 12). Έτσι, στο ύστερο έργο του Λακλάου, ο λαϊκισμός καθίσταται συνώνυμος με την πολιτική: «μήπως δεν γίνεται έτσι ο λαϊκισμός συνώνυμος της πολιτικής; Η απάντηση μπορεί να είναι μόνον καταφατική» (Laclau, 2004: 13).
- Η περαιτέρω ενίσχυση της φορμαλιστικής προσέγγισης στο εν λόγω φαινόμενο οδηγεί σε μια έννοια του λαϊκισμού «αυστηρά τυπική, αφού όλα τα καθοριστικά της γνωρίσματα σχετίζονται αποκλειστικά με έναν ιδιαίτερο τρόπο συνάρθρωσης – την επικράτηση της λογικής της ισοδυναμίας επί της λογικής της διαφοράς – ανεξάρτητα από τα πραγματικά περιεχόμενα που συναρθρώνονται» (Laclau, 2010: 76).

Όρια του λόγου

- Οι πρόσφατες απόψεις του Λακλάου για το λαϊκισμό ίσως να αποκαλύπτουν τα όρια μιας καθαρά μορφικής προσέγγισης του φαινομένου, τα όρια του φορμαλισμού. Αν ο λαϊκισμός γίνεται συνώνυμος της πολιτικής, και αν οποιοδήποτε σημαίνουν – και όχι μόνον ο «λαός» – είναι δυνατόν να λειτουργεί ως κομβικό σημείο ενός λαϊκιστικού λόγου, πώς μπορούμε εννοιολογικά να διακρίνουμε έναν λόγο που αρθρώνεται στη βάση της λογικής της ισοδυναμίας και συναρθρώνεται γύρω από τον «λαό» από οποιονδήποτε άλλον λόγο που θεμελιώνεται πάλι στον άξονα της ισοδυναμίας, αλλά χωρίς να εγκαλεί τον «λαό» ως τέτοιο;

Όρια του λόγου (2)

- Μια σημαντική επιπλέον διάσταση που πιθανόν χάνεται σε μια αυστηρά μορφική προσέγγιση αφορά το συναισθηματικό [affective] υπόβαθρο των πολιτικών ταυτίσεων. Ο λαϊκισμός ιστορικά σημαδεύτηκε από την ένταση των συναισθημάτων που επενδύονται σε αυτόν – τόσο από τους ηγέτες που τον εκπέμπουν όσο και από τους οπαδούς που εγκαλούνται και εμπλέκονται σε νέες ισχυρές ταυτίσεις.
- Η Μάργκαρετ Κάνοβαν μιλά για μια διακριτή «λαϊκιστική διάθεση», για ένα «επιπλέον συναισθηματικό συστατικό» που χαρακτηρίζει τον λαϊκισμό: «Η λαϊκιστική πολιτική δεν είναι η συνηθισμένη πολιτική της ρουτίνας. Έχει την ανανεωτική αύρα ενός κινήματος ενεργοποιούμενου από τον ενθουσιασμό που προσελκύει στην πολιτική αρένα ανθρώπους συνήθως απολιτικούς. Αυτό το εξόχως συναισθηματικό συστατικό έχει τη δύναμη να μετατρέψει την πολιτική σε μια εκστρατεία για τη σωτηρία της χώρας ή σε εγχείρημα μιας μεγάλης αλλαγής. Συναφής με τη διάθεση αυτή είναι και η τάση να επικεντρώνονται τα έντονα συναισθήματα στο πρόσωπο ενός χαρισματικού ηγέτη. Η προσωποποίηση της πολιτικής είναι συνηθισμένο παρακολούθημα της αντίδρασης προς την πολιτική ρουτίνας» (Canovan, 2010: 61).

Διαδικτυακά Βοηθήματα - Σύνδεσμοι

1. Ιστοσελίδα για την ανάλυση του λαϊκιστικού λόγου:
www.anti-pop.gr
2. [Τόποι ζωής, Τόποι ιδεών - 6. Λαϊκισμός: Χειραγώγηση ή χειραφέτηση](#); ντοκιμαντέρ του Γιώργου Κεραμιδιώτη για την εκπομπή «Τόποι ζωής, Τόποι ιδεών» της ΕΡΤ 3
3. [Giorgos Katsambekis & Yannis Stavrakakis, 'Populism, Anti-Populism and European Democracy: A View from the South'](#)

Βιβλιογραφία

1. Canovan, M. (1981) *Populism*, Λονδίνο: Junction Books.
2. Canovan, M. (2010) «Εμπιστοσύνη στο λαό!: Ο λαϊκισμός και οι δύο όψεις της δημοκρατίας», μτφρ. Γ. Κατσαμπέκης, *Σύγχρονα Θέματα*, 110, σ. 58-69, διαθέσιμο μέσω: http://www.democritics.net/anti-pop/images/pdf/canovan_2010.pdf
3. Laclau, E. (1983α) «Προς μια θεωρία του λαϊκισμού», στο Laclau, E., *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία: Καπιταλισμός, λαϊκισμός, φασισμός*, μτφρ. Γρ. Ανανιάδης, Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.
4. Laclau, E. (1983β) «Λαϊκιστική ρήξη και λόγος», στο Laclau, E., *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία: Καπιταλισμός, λαϊκισμός, φασισμός*, μτφρ. Γρ. Ανανιάδης, Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.
5. Laclau, E. (2010) «Λαϊκισμός: Τι σημασία έχει το όνομα», μτφρ. Γ. Κατσαμπέκης, *Σύγχρονα Θέματα*, 110, σ. 70-79, διαθέσιμο μέσω: http://www.democritics.net/anti-pop/images/pdf/laclau_2010.pdf
6. Laclau, E. & Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy*, Λονδίνο: Verso.

Βιβλιογραφία (2)

7. Mudde, C. & Kaltwasser, K. R. (2013) *Λαϊκισμός στην Ευρώπη και την Αμερική*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
8. Westlind, P. (1996) *The Politics of Popular Identity*, Lund: Lund University Press.
9. Πανταζόπουλος, Α. (2011) *Λαϊκισμός και εκσυγχρονισμός, 1965-2005*, Αθήνα: Εστία.
10. Σεβαστάκης, Ν. & Σταυρακάκης, Γ. (2012) *Λαϊκισμός, αντιλαϊκισμός και κρίση*, Αθήνα: Νεφέλη.
11. Σταυρακάκης, Γ. (2004) *Αντινομίες του φορμαλισμού: η κατά Laclau θεώρηση του λαϊκισμού και ο ελληνικός θρησκευτικός λαϊκισμός*, *Επιστήμη και Κοινωνία*, 12, σ. 149-172, <http://www.democritics.net/anti-pop/images/pdf/stavrakakis%20final.pdf>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Γιώργος Μαριάς
Θεσσαλονίκη, Χειμερινό Εξάμηνο 2013-2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

